

MÖVZU6: «Azərbaycan Respublikasında şəxsiyyətin Konstitusiya hüquq statusu»

P L A N:

GİRİŞ.

1. Şəxsiyyətin Konstitusiya hüquq statusunun anlayışı və ünsürləri.
2. Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusu.
3. Konstitusiya hüquqlarının təminatları və təmin edilməsi üsulları.

NƏTİCƏ.

Ə D Ə B İ Y Y A T:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. Bakı, 2016.
2. Z.Əsgərov «Konstitusiya hüququ». Bakı 2010.
3. İnsan hüquqları haqqında Beynəlxalq Bill «Azərbaycan» nəşri. Bakı, 1995.
4. Beynəlxalq müqavilələr toplusu «Azərbaycan» nəşri. Bakı, 1998.
1. Konstitusiya hüququ (Mühazirə mətnləri). Fəxrəddin Nağıyev. Qanun-2009
5. H. Şirəliyev və Ə.Əhmədov «Politologiya». Bakı, 1997.

G İ R İ Ş

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 12-ci maddəsinin ikinci hissəsinə əsasən bu konstitusiyada sadalanan hüquq və azadlıqlar Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələrə uyğun tətbiq edilir.

Azərbaycan dövlətinin tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilələr (insan hüquqları sahəsində) aşağıdakılardır:

- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında pakt (BMT 1966);
- Sosial-iqtisadi və mədəni hüquqlar haqqında beynəlxalq pakt (BMT 1966);
- Mülki və siyasi hüquqlar haqqında beynəlxalq pakta aid 1-ci və 2-ci qeyri-məcburi protokol (1966, 1989 BMT);
- İnsan hüquqları haqqında Avropa konvensiyası (Avropa Şurası 1950 il).

Yuxarıda göstərilən və digər insan hüquqları sahəsində beynəlxalq aktlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sisteminin tərkib hissəsidir və Azərbaycan Respublikasının ərazisində ümumməcburi hüquqi qüvvəyə malikdir.

SUAL 1. Şəxsiyyətin Konstitusiya hüquq statusunun anlayışı və ünsürləri

Şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsasları Azərbaycan Respublikası Konstitusiya hüququ elmi tərəfindən tədqiq olunan əsas konstitusiya hüquq institutlarından biridir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası şəxsiyyətin hüquq statusunun əsaslarını elan, təsbit və təmin edir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında «Əsas hüquqlar, azadlıqlar və vəzifələr» adlı ikinci bölmə əsas yer tutur. Bu bölmədə Azərbaycanda şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətini tənzimləyən əsas normalar birləşdirilmişdir. Konstitusiyanın ikinci bölməsi vətəndaşların hüquq və azadlıqları Azərbaycan Respublikasının

genişləndirilməsi, onların yeni məzmunla və əlavə maddi, hüquqi və siyasi təlimatlarla zənginləşdirilməsi ilə səciyyələnir. Bu bölmə iki fəsildən ibarətdir. Üçüncü fəsil - «Əsas insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları», Dördüncü fəsil - «Vətəndaşların əsas vəzifələri».

Dövlətə mənsubiyyəti ilə, hüquqla tanınmış beynəlxalq hüququn prinsiplərinə və normalarına uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və digər normativ-hüquqi aktları ilə müəyyən edilən hüquq və azadlıqların, habelə vəzifələrin məcmusu şəxsiyyətin hüquqi statusunun əsaslarını təşkil edir.

Şəxsiyyətin konstitusiya hüquq statusunun əsas struktur üsürləri:

- 1) vətəndaşlıq;
- 2) hüquq subyektliliyi;
- 3) təminatlar;
- 4) hüquq məsuliyyəti.

Vətəndaşlıq şəxsiyyətin hüquqi statusunun ən vacib üsürlərindən biridir. O, şəxsiyyətlə dövlət arasında mövcud olan qarşılıqlı münasibətlərin əsasını təşkil edir.

Konstitusiyanın 52-ci maddəsinə əsasən Azərbaycan dövlətinə mənsub olan, onunla siyasi və hüquqi bağlılığı, habelə qarşılıqlı hüquq və vəzifələri olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının ərazisində və ya Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlarından doğulmuş şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Valideynlərdən biri Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşıdır. Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı sonradan da əldə edilə bilər, bu şərtlə ki, xarici dövlətin vətəndaşı və yaxud vətəndaşlığı olmayan şəxs Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığına daxil olsun. Vətəndaşlığın əldə edilməsi qaydaları Azərbaycan Respublikasının vətəndaşlığı haqqında qanunla müəyyən edilir.

Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı olmayan şəxslər də (əcənəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər) Azərbaycan Respublikasının ərazisində olduqda müəyyən hüquq statusuna malikdirlər. Onlara qanunla nəzərdə tutulmuş hüquq və azadlıqlar, o cümlədən, şəxsi, əmlak, ailə və başqa hüquqlarının müdafiəsi üçün məhkəməyə və digər dövlət orqanlarına müraciət etmək hüququ təmin edilir.

Konstitusiyanın 69-cu maddəsində qeyd olunur: «Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin bir sıra hüquqları və vəzifələri aşağıdakı hallarda məhdudlaşdırılır:

- 1) Azərbaycan Respublikasının siyasi partiyalarının üzvü ola bilməzlər;
- 2) Hərbi xidmətə çağırılı bilməzlər;
- 3) Dini təbliğat apara bilməzlər.

Vacib ünsürlərdən biri də hüquq subyektiyidir. Hüquq subyektiyi hüquq və fəaliyyət qabiliyyətindən ibarətdir. Şəxsiyyətin hüquq statusunun əsas məzmunu onun hüquqları, azadlıqları, dövlət və cəmiyyət qarşısında vəzifələri təşkil edir.

Dövlət şəxsiyyətin hüquqlarının realizəsi üçün ona müəyyən təminatlar verir - hüquqi, təşkilati, siyasi, sosial, iqtisadi təminatlar.

Hər bir vətəndaş dövlət və cəmiyyət qarşısında hüquq məsuliyyətini daşıyır. Bu məsuliyyət cinayət, inzibati, mülki, intizam məsuliyyətindən ibarətdir.

Şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin müəyyən edilməsində, insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının əsas prinsipləri böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Şəxsiyyətin hüquqi statusunun prinsipləri dövlət tərəfindən mühafizə edilən, insan və vətəndaş hüquqlarının, azadlıqlarının və vəzifələrinin realizəsində, təmin olunmasında əsas kimi götürülən, ümumi başlanğıc ideyalar başa düşülür.

Şəxsiyyətin statusunun hüquqla tənzimlənən ümumi prinsipləri onun hüquq qabiliyyətinin realizəsinin bütün sahələrində təzahür edir.

Şəxsiyyətin hüquqi vəziyyətinin prinsipləri universal əhəmiyyətə malikdirlər. Onlar cəmiyyətin bütün üzvlərinin statusunun əsas başlanğıcını müəyyən edir və hər hansı hüquq sahəsinin tənzimlənməsindən asılı olmayaraq bütün hüquq və vəzifələrə aid edilir.

Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında şəxsiyyətin hüquqi statusunun aşağıdakı prinsipləri ifadə olunur:

1). Hər kəsin doğulduğu andan toxunulmaz, pozulmaz və ayrılmaz hüquqları və azadlıqları vardır (Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin birinci hissəsi). Qeyd olunan prinsipə əsasən, bütün insanlar doğulduğu andan ayrılmaz hüquqlara və azadlıqlara malikdir.

İnsan hüquqları və azadlıqları ziddiyyətli fikirlərdən, mütəfəkkirlər arasındakı düşüncə müharibəsindən keçib bir nəzəriyyə kimi formalaşmış, daha sonra isə Konstitusiyada əks olunmaq üçün özünün bünövrəsini əldə etmişdir. Bu prinsiplərin əsasları C.Lokkun, Ş.Monteskyenin, H.Hrotsinin, Y.Y. Russonun və digər mütəfəkkirlərin əsərlərində qoyulmuş, sonrakı mütəfəkkirlər tərəfindən inkişaf etdirilmişdir. Son nəticədə isə bu müasir dövrdə insan hüquqları ilə bağlı beynəlxalq müqavilələr kompleksinin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. 1215-ci ildə İngiltərədə «Böyük Azadlıqlar Xartiyası» qəbul olundu. Sonralar insan hüquq və azadlıqlarının əsas prinsipləri 1776-cı il «Amerika Müstəqillik Bəyannamə»sində, 1689-cu il «İnsan hüquqları haqqında Bill»də, 1789-cu il Fransada qəbul olunmuş «İnsan və vətəndaş hüquqları haqqında Bəyannamə»də və s. aktlarda əks olundu. Bu prinsiplər aşağıdakılar idi:

- bütün insanların bərabər hüquqlu və azad doğulması;
- hüquqların toxunulmazlığı və ayrılmazlığı;
- hüquqazidd olmayan və başqalarına zərər yetirməyən hər şeyi etmək imkanının olması;
- hüquq və azadlıqların təminatı.

İnsanların hüquqları təbiidir, yəni onları insanın bir sosial varlıq kimi mövcud olma faktı yaradır, onu nə dövlət, nə də başqa bir subyekt insandan ala bilməz, çünki insana hüququ o verməmişdir. Hüquq başqalarına qarşı sənin münasibətini müəyyən etdiyi kimi, başqalarının da sənə qarşı münasibətini müəyyən edərək, eyni zamanda başqalarının azadlığının əsasını təşkil edir. İnsanın ləyaqəti onun hüquq və azadlıqlarının vəziyyətindən asılıdır. Odur ki, hüquq və azadlıqlar toxunulmazdır. Bu qanunauyğunluq cəmiyyətdə birgəyaşayışın əsasını təşkil edir.

Hüququn ayrılmazlığı onun toxunulmazlığı ilə birbaşa bağlıdır. Fərdin hüququnun toxunulmazlığı həm də onun ayrılmazlığının əsası kimi çıxış edir.

2). Hüquqlar və azadlıqlar hər kəsin cəmiyyət və başqa şəxslər qarşısında məsuliyyətini və vəzifələrini də əhatə edir (Konstitusiyanın 24-cü maddəsinin II hissəsi).

Konstitusiyada əsas insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təsbit edilməsi hər bir şəxsin başqaları, o cümlədən dövlət qarşısında məsuliyyət və vəzifələrinin müəyyən edilməsi ilə uzlaşır. «Ümumdünya insan hüquqları» Bəyannaməsinin 29-cü maddəsinin II hissəsində deyilir: «Hər bir insan özünün hüquq və azadlıqlarını həyata keçirəndə ancaq elə məhdudiyyətlərə məruz qalmalıdır ki, o məhdudiyyətlər yalnız qanunla başqalarının hüquqlarını və azadlıqlarını lazımi şəkildə tanımaq və onlara hörmət etmək, demokratik cəmiyyətdə əxlaqın, ictimai qayda-qanunun və ümumi rifahın ədalətli tələblərini təmin etmək məqsədi ilə müəyyən edilmiş olsun».

Məhz buna görə insanların hüquqları və azadlıqları elə sistemləşdirilmişdir ki, bu bir tərəfdən şəxslərin qanuni maraqlarının müdafiə olunmasını təmin edir, digər tərəfdən isə, həmin hüquqlar başqa şəxslər tərəfindən pozulduqda onların barəsində məcburiyyət tədbirlərinin tətbiqini müəyyən edir.

3). Hamı qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdir (Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin I hissəsi).

4). Kişi ilə qadının eyni hüquqları və azadlıqları vardır (Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin II hissəsi).

5). Dövlət irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, qulluq mövqeyindən, əqidəsindən, siyasi partiyalara, həmkarlar ittifaqlarına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olmayaraq hər kəsin hüquq və azadlıqlarının bərabərliyinə təminat verir, insan və vətəndaş hüquqlarını və azadlıqlarını irqi, milli, dini, dil, cinsi, mənşəyi, əqidə, siyasi və sosial mənsubiyyətə görə məhdudlaşdırmaq qadağandır. (Konstitusiyanın 25-ci maddəsinin üçüncü hissəsi).

Demokratik cəmiyyətdə insanların hüquqları və azadlıqları bərabərlik prinsipi əsasında həyata keçirilir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 25-ci maddəsində bərabərlik prinsipi aşağıdakı xüsusiyyətlərlə səciyyələnir:

- hamının qanun və məhkəmə qarşısında bərabərliyi:
- kişinin qadınla bərabərliyi, yəni hüquqların və azadlıqların istifadəsində cinsi bərabərlik;
- hüquq və azadlıqların hər kəs üçün bərabərliyi;
- hüquq və azadlıqların məhdudlaşdırılmasının yol verilməzliyi.

Qanun və məhkəmə qarşısında hamının bərabərliyi o deməkdir ki, qanunların icrası hamı üçün eyni dərəcədə məcburidir və hər kəs öz pozulmuş hüququnun müdafiəsi üçün məhkəməyə müraciət edə bilər. Tərədilmiş qanun pozuntularına görə tutduğu vəzifəsindən və ya qulluq mövqeyindən asılı olmayaraq hamı qanun qarşısında məsuliyyət daşıyır.

Konstitusiyaya hüquqları və azadlıqların istifadəsində cinsi bərabərliyin təsbit edilməsi dövlətin idarə olunmasında, habelə seçkili orqanlarda qadınların iştirakının təmin olunması üçün lazım olan siyasi və hüquqi şərait yaradır. Cinsindən asılı olmayaraq hər kəs öz bacarığına görə dövlət hakimiyyəti orqanlarında işləmək hüququna malikdir.

Bərabərlik hüququ Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə qorunur. Məsələn, Azərbaycan Respublikası Cinayət Məcəlləsinin 154-cü maddəsinə uyğun olaraq irqindən, milliyyətindən, dinindən, dilindən, cinsindən, mənşəyindən, əmlak vəziyyətindən, həmkarlar ittifaqına və digər ictimai birliklərə mənsubiyyətindən asılı olaraq, şəxsin hüquq və qanuni mənafelərinə zərər vurmaqla şəxsin bərabərlik hüququnu pozma cinayət məsuliyyətinə səbəb olur.

6). Dövlət hər kəsin hüquqlarının və azadlıqlarının müdafiəsinə təminat verir (1.mad.26).

Demokratik ölkələrin hüquq sistemində başlıca yer məhkəmələrə məxsusdur. Həqiqəti və ədaləti məhz məhkəmələr təcəssüm edir. Sovet hakimiyyəti illərinə nəzər salsaq görürük ki, SSRİ-nin tərkibinə daxil olan respublikaların hamısında insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqların təmin edilməsi sahəsində məhkəmələrin işi çox zəif olmuşdur.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bütün sahələrdə olduğu kimi, hüquq sahəsində də islahatların aparılması, yeni qanunların qəbul edilməsi, mövcud

qanunvericiliyinin köklü surətlə dəyişdirilməsi insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin olunmasının hüquqi mexanizminin müəyyən edilməsində mühüm rol oynamaqla, bu sahədə məhkəmələrin müstəqilliyinə geniş imkanlar açılmışdır.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının inzibati-hüquqi müdafiəsi aşağıdakı üsullarla həyata keçirilir:

- icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən öz səlahiyyətləri çərçivəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının təmin edilməsini nəzərdə tutan müvafiq normativ-hüquqi aktların qəbul edilməsi;

- icra hakimiyyəti sahəsində insan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının qanunvericiliklə təminatının verilməsi;

- icra hakimiyyəti orqanlarının qərarlarından inzibati qaydada yuxarı orqana şikayət verilməsi;

- icra hakimiyyəti orqanları tərəfindən qanunların icrasına ümumi nəzarətin prokurorluq orqanları tərəfindən həyata keçirilməsinin təmin edilməsi.

İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarının Konstitusiyada təsbit edilməsi həmin hüquqların və azadlıqların həyata keçirilməsi üçün ilk növbədə dövlət tərəfindən maddi və digər təminatların müəyyən edilməsi üçün zərurət yaradır. İnsan və vətəndaş hüquqlarının və azadlıqlarına dövlət təminatının verilməsi, həmin hüquqlara və azadlıqlara əməl edilməsi və müdafiə edilməsi sahəsində dövlətin bilavasitə öz vətəndaşları qarşısında olan vəzifələri ilə bağlıdır.

SUAL 2. Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusu

Xaricilərin hüquqi vəziyyəti onların xarici ölkələrə gəlməsi, orada olması və oradan çıxıb getməsi ilə əlaqədar şərh edilməlidir. Müəyyən dövlətin ərazisində olub, həmin dövlətin vətəndaşı sayılmayan, başqa dövlətin vətəndaşlığında olan şəxslərə əcnəbilər deyilir.

Əcnəbilərin ölkəyə gəlməsinə və oradan getməsinə icazə vermək, habelə onların hüquq və vəzifələrini müəyyən etmək hər bir dövlətin özünün suveren hüququdur. Bu hüquq müasir beynəlxalq hüquqda dövlət suverenliyi prinsipindən irəli gəlir. Məhz buna uyğun olaraq, müasir dövrdə dövlətlərin əksəriyyətində pasport-icazə sistemi müəyyən edilir, yəni xaricilərin ölkəyə buraxılması üçün qabaqcadan icazə tələb edilir. Ölkəyə gəlmək icazəsi, adətən, müvafiq səlahiyyətli dövlət orqanının ölkəyə gələn şəxsin pasportunun üzərində etdiyi xüsusi qeyd (icazə-viza) şəklində olur.

Pasport-icazə sistemi ilə yanaşı, müstəsna bir qayda olaraq, xarici gəmilərin limanda dayandıqları vaxtlarda, gəmi heyətindən olan dənizçilərin sahilə çıxması üçün güzəştli şərait yaradılır.

Daxili qanunvericilik və beynəlxalq sazişlər əsasında xaricilərin hüquq və vəzifələrinin həcmi müəyyən edən qaydaların məcmusuna xaricilər recimi deyilir. Müasir beynəlxalq hüquqi təcrübəyə əsasən xaricilərin iki növ hüquqi recimi məlumdur:

1). Milli recimi. Buna əsasən xaricilərə də təqribən həmin dövlətin və vətəndaşlarının istifadə etdiyi mülki hüquqlar verilməsi nəzərdə tutulur.

2). Xüsusi recim. Bu recim xaricilərə daxili qanunvericilik və beynəlxalq sazişlər əsasında müəyyən edilən hüquqların verilməsini nəzərdə tutur.

Xaricilərin bu və ya digər recimi, adətən, dövlətlər arasında bağlanan beynəlxalq müqavilə və sazişlər əsasında verilir.

Xaricilərin hüquqi vəziyyətinə aid olan beynəlxalq müqavilələrdə xaricilərə veriləcək hüquqlar, adətən, qarşılıqlı prinsipinə əsaslanır.

Xarici dövlətə, onun fiziki və hüquqi şəxslərinə müəyyən hüquqların verilməsini nəzərdə tutan, eyni hüquqların həmin dövlətdə müvafiq qarşı dövlətə, onun fiziki və hüquqi şəxslərinə verilməsini şərtləndirən prinsipə qarşılıqlı prinsipi deyilir.

Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq münasibətlər sahəsində qarşısında duran vəzifələrdən biri də iqtisadi, mədəni əlaqələr, elm və texnika sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsidir. Bununla əlaqədar olaraq, Respublikamız ilə xarici ölkələr arasında işgüzar əlaqələrin getdikcə genişlənməsi şəraitində Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin hüquqi vəziyyəti məsələsi böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan Respublikasında əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi statusunu müəyyən edən əsas prinsip Konstitusiyanın 69-cu maddəsində təsbit olunur. Burada deyilir: «Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olarkən, qanunla və ya Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı beynəlxalq müqavilə ilə başqa hal nəzərdə tutulmayıbsa, Azərbaycan vətəndaşları ilə bərabər bütün hüquqlardan istifadə edə bilər və bütün vəzifələri yerinə yetirməlidirlər».

Qeyd edilən konstitusiya norması «Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» Qanunda konkretləşdirilir. Burada Azərbaycan Respublikasının ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqları, azadlıqları, vəzifələri və məsuliyyəti təsbit edilir.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasının Milli mənafeyinə zidd olmamalıdır. Onlar Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və qanunvericilik aktlarının tələblərinə riayət etməli, Azərbaycan xalqının adət və ənənələrinə hörmət etməlidirlər.

Xarici dövlət onun ərazisində Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının hüquq və azadlıqlarının həyata keçirilməsinə məhdudiyyət qoyduqda Azərbaycanın ərazisində eyni məhdudiyyətlər həmin dövlətin vətəndaşları üçün müəyyən edilə bilər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər onların sosial və əmlak vəziyyəti, irqi və milli mənsubiyyəti, cinsi, dili, dinə münasibəti, fəaliyyətinin növü və xarakterindən və digər hallardan asılı olmayaraq Azərbaycan Respublikasında qanun və məhkəmə qarşısında bərabərdirlər.

Azərbaycan Respublikası ərazisində olan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına və digər qanunvericilik aktlarına müvafiq olaraq şəxsi toxunulmazlıq və mənzil toxunulmazlığı hüquqları vardır.

Əcnəbini və Azərbaycanda müvəqqəti olan apatridi tutmuş yaxud həbs etmiş orqan və vəzifəli şəxs bu haqda dərhal Azərbaycan Respublikasının Xarici İşlər Nazirliyinə məlumat verməlidir.

Əcnəbilərin və apatridlərin Azərbaycan Respublikası ərazisində hərəkət etmək və yaşayış yeri seçmək hüququ vardır. Hərəkət etməyə və yaşayış yeri seçməyə məhdudiyyətlərə ancaq Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müəyyən olunmuş qaydada yol verilir.

Respublikamızın qanunları ilə və iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələri ilə digər qaydalar müəyyən olunmayıbsa, əcnəbilər və apatridlər əmək münasibətlərində Azərbaycan Respublikasının vətəndaşları ilə eyni hüquqlardan istifadə edir və eyni vəzifələri daşıyırlar.

Respublikamızda müəyyən müddət əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün gəlmiş əcnəbilər və apatridlər əmək fəaliyyəti ilə müəyyən olunmuş qaydada məşğul ola bilərlər.

Müəyyən vəzifələr tutmaq, yaxud müəyyən fəaliyyət növləri ilə məşğul olmaq Azərbaycan Respublikası vətəndaşlığı ilə şərtləndirildiyi hallarda əcnəbilər və apatridlər belə vəzifələr tuta və belə fəaliyyətlə məşğul ola bilməzlər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında investisiya və sahibkarlıq fəaliyyəti hüquq, nikah hüququ və ailə münasibətləri, istirahət hüququ, sağlamlığın qorunması hüququna malikdirlər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələri ilə nəzərdə tutulmuş

qaydada sosial təminat hüququndan istifadə edirlər. Pensiya təyin edilməsi üçün müəyyən iş stacı tələb olunduqda əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi və iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələri ilə nəzərdə tutulmuş qaydada xaricdəki fəaliyyətləri iş stacında hesab edilə bilər.

Respublikamızda daim yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər qanunla digər qayda müəyyən edilməyibsə, Azərbaycan vətəndaşları üçün müəyyən edilmiş əsaslarla və qaydada dövlət, idarə və ictimai fondlarından mənzil almaq hüququ vardır.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin vicdan azadlığı vardır. Onlar tərəfindən dini təbliğat aparılması qadağandır.

«Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında» Qanunun 19-cu maddəsinə əsasən, Respublikamızda daimi yaşayan əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan vətəndaşları ilə bərabər təhsil hüququna malikdirlər.

Başqa əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər üçün qanunvericiliyə müvafiq digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, təhsil pulludur.

Azərbaycan Respublikasında daim yaşayan əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin, Azərbaycan Respublikasının qanunları ilə müvafiq birliklərin nizamnaməsi ilə digər qaydalar nəzərdə tutulmayıbsa, ictimai birliklərə Azərbaycan vətəndaşları ilə eyni əsaslarla daxil olmaq hüququ vardır. Onlar Azərbaycan Respublikasının siyasi partiyalarının üzvü ola bilərlər.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər dövlət hakimiyyəti və yerli özünüidarəetmə orqanlarına seçkilərdə iştirak edə və onlara seçilə və həmçinin referendumlarda iştirak edə bilməzlər. Bu kateqoriyalı şəxslər hərbi mükəlləfiyyət daşıyırlar.

Əcnəbilərdən və vətəndaşlığı olmayan şəxslərdən vergi və rüsumlar tutulması Azərbaycan Respublikasının qanunları və iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələri əsasında həyata keçirilir.

Dövlətimizin ərazisində cinayət, inzibati və digər hüquqpozma törətmiş əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikasında olma qaydalarını pozduqları hallarda:

- Azərbaycan Respublikasında olmaq üçün müvafiq sənədləri olmadıqda;
- Azərbaycan Respublikasında etibarsız sənədlər əsasında yaşadığıqda;
- qanunvericiliklə müəyyən edilmiş hərəkət etmə, yaşayış yeri seçmə və qeydiyyat qaydalarına riayət etmədikdə;
- işə düzəlkən müəyyən edilmiş qaydaları pozduqda;
- olma müddəti qurtardıqdan sonra Azərbaycan ərazisini vaxtında tərk etmədikdə;
- tranzit keçidi qaydalarına əməl etmədikdə - Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyi ilə nəzərdə tutulmuş qaydada məsuliyyət daşıyırlar.

Azərbaycan Respublikası qanunvericiliyinin tələblərini pozan əcnəbilərin və apatridlərin Respublikamızda olma müddətləri qısaltıla bilər.

Milli təhlükəsizliyin təmin olunması, ictimai asayişin mühafizəsi, əhəlinin səhhəti, hüquqları və mənafelərinin qorunması zəruriliyi olduqda və həmçinin Azərbaycan Respublikasının əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında qanunvericiliyinin tələbləri kobud surətdə pozulduqda əcnəbilər və apatridlər bir gündən yeddi günədək müddətdə müvafiq dövlət orqanının qərarına əsasən Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənara çıxarıla bilər. Göstərilən şəxslərin Respublikanın hüdudlarından kənara çıxarılması «İnzibati hüquqpozmalar haqqında» Azərbaycan Respublikası məcəlləsində müəyyən edilmiş qaydada həyata keçirilir.

Əcnəbilər və vətəndaşlığı olmayan şəxslər Azərbaycan Respublikası hüdudlarından kənara çıxarılması haqqında qərarla müəyyən olunmuş müddətdə Azərbaycan Respublikası ərazisini tərk etməlidir. Tərk etməkdən boyun qaçıran əcnəbi və vətəndaşlığı olmayan şəxs, Azərbaycan Respublikası Baş prokurorunun və

Naxçıvan Muxtar Respublikası prokurorunun sanksiyası əsasında tutulur və məcburi qaydada Respublikanın hüduqlarından kənara çıxarılır.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin Azərbaycan Respublikası hüduqlarından kənara çıxarılması haqqında qərardan məhkəməyə şikayət verilə bilər. Şikayət verilməsi qərarın icrasını dayandırmır.

Əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin hüquqi vəziyyəti haqqında qanunun yekun müddəalarına görə, Azərbaycan Respublikasının iştirakçısı olduğu beynəlxalq müqavilələrdə bu Qanunda müəyyən edilmiş qaydalardan fərqli qaydalar müəyyən edildikdə beynəlxalq müqavilələrin qaydaları tətbiq edilir.

Göstərilən kateqoriya şəxslərin hüquqi statusunu müəyyən edən beynəlxalq aktlar gələn sualda ətraflı şərh ediləcəkdir.

Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüququ haqqında beynəlxalq aktlar

Vətəndaşlıq, vətəndaşsızlıq, sığınacaq hüququ, yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər haqqında qəbul edilən aşağıdakı beynəlxalq aktları göstərmək olar:

1. Ərli qadınların vətəndaşlığı haqqında Beynəlxalq Konvensiya;
2. Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında konvensiya;
3. Apatridlərin statusu haqqında konvensiya;
4. Ərazi sığınacağı haqqında bəyannamə;
5. Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər barəsində insan hüquqları haqqında bəyannamə.

BMT-nin Baş Məclisi tərəfindən 1957-ci il tarixində «Ərli qadının vətəndaşlığı haqqında» konvensiya qəbul edilmişdir.

Konvensiyanın preambulasında göstərilir ki, vətəndaşlığa dair hüquq və praktikadakı kolliziyaların qadınların nikaha daxil olması, nikahının pozulması və nikah ittifaqı mövcud olduğu dövrdə ərin vətəndaşlığını dəyişməsinə görə vətəndaşlığını itirməsi, yaxud vətəndaşlıq əldə etməsi haqqında çıxarılan qərarların nəticəsi kimi meydana gəldiyini nəzərdə tutaraq, BMT Baş Məclisinin «İnsan hüquqları haqqında Ümumi Bəyannaməsi»nin 15-ci maddəsində «hər bir insanın vətəndaşlıq hüququ olduğunun» və «heç kəsin zorakılıqla vətəndaşlığından, yaxud

vətəndaşlığını dəyişdirmək hüquqdan məhrum edilə bilməz»liyinin göstərildiyini nəzərə tutaraq, cinsindən asılı olmayaraq hamı üçün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hamılıqla hörmət edilməsinə və riayət olunmasına yardım göstərmək məqsədilə bu akt qəbul edilir.

Bu sazişə tərəfdar çıxan hər bir dövlət razılaşıır ki, onun vətəndaşlarından hər hansı birinin nə əcnəbi ilə nikaha daxil olması, nə nikahının pozulması, nə də nikah ittifaqı mövcud olduğu dövrdə ərin vətəndaşlığını dəyişməsi arvadın vətəndaşlığında avtomatik əksini tapmamalıdır.

Konvensiyanın 2-ci maddəsinə əsasən, sazişə qoşulan hər bir dövlət razılaşıır ki, nə onun hər hansı bir vətəndaşının könüllü surətdə hansısa dövlətin vətəndaşlığını qəbul etməsi, nə öz vətəndaşlarından hansısa birinin vətəndaşlığından imtina etməsi bu vətəndaşın arvadının öz vətəndaşlığını saxlamasına mane olmamalıdır.

Konvensiyaya görə sazişə gələn hər bir dövlət razılılaşır ki, onun hər hansı bir vətəndaşının arvadı olan əcnəbi, öz xahişi ilə, xüsusi asanlaşdırılmış naturalizasiya qaydasında ərinin vətəndaşlığını qəbul edilə bilər.

Vətəndaşsızlıq hallarının azaldılması haqqında Konvensiya BMT Məclisin 4 dekabr 1954-cü il tarixli Qətnaməsinə müvafiq olaraq səlahiyyətli nümayəndələrin 1959-cu ildə keçirilmiş və 1961-ci ildə yenidən çağırılmış konfransında 30 avqust 1961-ci ildə qəbul edilmişdir.

Vətəndaşsızlığın beynəlxalq sazişlə azaldılmasının arzu edildiyini nəzərə alaraq, sazişə tərəfdar çıxan dövlətlər öz üzərinə aşağıdakı öhdəlikləri götürür:

1. Sazişə gələn dövlətlər və vətəndaşlığını onun ərazisində doğulan, əks halda vətəndaşlıq əldə edə bilməyən şəxsə verir.

2. Sazişə gələn dövlətin ərazisində tapılmış uşağın doğum yeri müəyyən edilməyənə qədər onun bu ərazidə, bu dövlətin vətəndaşları olan valideynlərdən doğulduğu ehtimal edilir.

3. Sazişə gələn dövlət öz vətəndaşlığını, əks halda vətəndaşlığı olan bilməyən, ərazisində doğulmamış şəxsə - həmin şəxs doğularkən onun valideynlərindən birinin vətəndaşlığı olubsa verir.

4. Dövlətin qanunu şəxsi statusda hər hansı bir dəyişiklik, məsələn, nikah, nikahın pozulması, övladlığa götürülmə nəticəsində vətəndaşlığın itirilməsini nəzərdə tutursa, vətəndaşlığın bu cür itirilməsi yeni vətəndaşlığın əldə edilməsi ilə şərtləndirilir.

5. Hər hansı bir xarici dövlətin vətəndaşlığını qəbul etmək barədə vəsatət verən şəxs həmin xarici dövlətin vətəndaşlığını və ya bu barədə təminatını almayınca öz vətəndaşlığını itirmir.

6. Dövlətin vətəndaşlıqdan məhrum etməsi şəxsi apatridə çevirirsə, həmin dövlət onu vətəndaşlıqdan məhrum etmir. Heç bir şəxs irqi, etnik, yaxud siyasi əsaslara görə vətəndaşlıqdan məhrum edilə bilməz.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatı apatridlərin taleyinə dəfələrlə dərin maraq göstərmişdir. BMT Nizamnaməsinin və Baş Məclisin 10 dekabr 1948-ci ildə qəbul etdiyi «İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə»nin bütün insanların, heç bir ayrışeçkilik qoyulmadan əsas hüquq və azadlıqlardan istifadə etməsi prinsipini bərqərar etdiklərini nəzərə alaraq Baş Məclis tərəfindən 28 sentyabr 1954-cü il tarixində «Apatridlərin statusu haqqında» konvensiya qəbul edilmişdir.

Bu mühüm aktın müddəalarına apatridlərə onların irqinə, dininə və ya ölkə mənşəyi əlamətlərinə görə heç bir ayrışeçkilik qoyulmadan tətbiq edilməlidir.

Sazişə gələn dövlətlər, bu Konvensiyaya əsasən apatridlərə daha əlverişli hüquqi şərait yaratmaqdan əlavə, onları, əcnəbilərin istifadə etdikləri şəraitlə təmin etməlidirlər.

Sazişə qoşulmuş dövlətlər daşınar və daşınmaz əmlak əldə etmək və bununla bağlı digər hüquqlar barəsində, habelə daşınar və daşınmaz əmlaka aid müqavilələr barəsində apatridlərə mümkün qədər əlverişli şərait, hər halda, əcnəbilərin eyni şəraitdə istifadə etdiklərindən əlverişsiz olmayan şərait yaratmalıdırlar.

Apatridlərin statusu haqqında Konvensiyaya görə bu sazişə tərəfdar çıxan dövlətlər apatridlərin müəlliflik və sənaye hüququnu təmin etməlidirlər.

Dövlətlər onların ərazisində qanuni surətdə yaşayan apatridləri siyasi xarakter daşımayan və qazanc məqsədi güdməyən assosiasiyalar və həmkarlar ittifaqları barəsində əcnəbi vətəndaşların şəraitinə müvafiq əlverişli şəraitlə təmin etməlidirlər.

Hər bir apatrid Sazişə gələn bütün dövlətlərin ərazisində azad surətdə məhkəməyə müraciət etmək hüququ var. Onlar yaşayış yeri olan Sazişə gələn dövlətin ərazisində məhkəməyə müraciət etmək hüququ barədə, o cümlədən hüquqi yardım və məhkəmə xərclərinin ödənilməsini təmin etməkdən azad olunmaq məsələlərində vətəndaşların istifadə etdikləri şəraitdən istifadə etdikləri şəraitdən istifadə edə bilirlər.

Sazişə gələn dövlətlər onların ərazisində qanuni surətdə yaşayan apatridlərin müddətli iş hüququ barəsində onları xarici dövlətlərin vətəndaşlarının eyni şəraitdə istifadə etdikləri hüquqi şəraitdə təmin etməlidirlər.

Konvensiyaya qoşulmuş hər bir dövlət onun ərazisində qanuni surətdə yaşayan və həmin dövlətin səlahiyyətli hakimiyyət orqanları tərəfindən tanınan diplomu olan, azad peşələrlə məşğul olmaq istəyən apatridlərin hüquqi şəraitlə təmin etməlidirlər.

Sazişə gələn dövlətlər ibtidai təhsil barəsində apatridlərin öz vətəndaşlarının təmin etdikləri hüquqi şəraitlə təmin etməlidirlər. İbtidai təhsildən əlavə, xalq təhsilinin digər növlərində oxumaq imkanı, xarici attestatların, diplomların, dərəcələrin tanınması, təhsil hüququna görə ödənişdən azad edilmə barəsində, həmçinin təqaüd verilməsi barəsində apatridləri mümkün qədər, hər halda əcnəbilərin adətən eyni şəraitdə istifadə etdiklərindən əlverişsiz olmayan hüquqi şəraitlə təmin etməlidir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Nizamnaməsində elan edilmiş məqsədlərin beynəlxalq sülhün və təhlükəsizliyin qorunub saxlanması, bütün millətlər arasında dostluq münasibətlərinin inkişafı və iqtisadi, sosial, mədəni və humanitar xarakterli beynəlxalq problemlərin həllində və irqinə, cinsinə, dilinə və dininə görə fərq qoyulmadan hamı üçün insan hüquqlarına və əsas azadlıqlara hörmətin təşviqində və inkişafında beynəlxalq əməkdaşlığı həyata keçirməkdən ibarət olduğunu qeyd edərək, İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamənin 14-cü maddəsini nəzərə alaraq BMT Baş Məclisinin 14 dekabr 1967-ci il tarixli «Ərazi sığınacağı haqqında» Bəyannaməsi qəbul edilmişdir.

Bəyannamədə dövlətlərə ərazi sığınacağına aid praktikalarında aşağıdakı prinsipləri rəhbər tutmağı tövsiyə edilir:

1. Bütün digər dövlətlər hər hansı bir dövlətin öz suverenliyini həyata keçirərək «İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə»nin 14-cü maddəsində istinad etməyə əsas olan şəxslərə müstəmləkəçiliyə qarşı mübarizə aparan şəxslər daxil olmaqla, sığınacaq verməsinə hörmət etməlidir. Sülh əleyhinə cinayət, hərbi cinayət və ya bəşəriyyətə qarşı cinayət törətdiyini ehtimal etməyə ciddi əsaslar olan heç bir şəxs sığınacaq axtarmaq və sığınacaqdan istifadə etmək hüququna istinad edə bilməz. Sığınacaq verilməsi üçün əsasların qiymətləndirilməsi bu sığınacağı verən dövlətin üzərində düşür.

Sığınacaq istəyən heç bir şəxsə qarşı sərhədi keçməyə icazə verilməsini rədd etmək, yaxud o, artıq sığınacaq axtardığı əraziyə giribsə, onu oradan çıxarmaq, yaxud zorla bu şəxsin təqibə məruz qala biləcəyi hər hansı ölkəyə qaytarmaq kimi tədbirlər tətbiq edilməməlidir. Yuxarıda ifadə edilmiş prinsipdən yalnız həlledici əhəmiyyətə malik olan milli təhlükəsizlik mülahizələrinə görə və ya əhalini qorumaq məqsədilə, məsələn, insanların kütləvi axını hallarındakı kimi, istisna edilə bilər.

Birləşmiş Millətlər təşkilatının Nizamnaməsinə görə, irqinə, dilinə və dininə görə fərq qoyulmadan insan hüquqlarına və azadlıqlarına hörmət edilməlidir.

«İnsan hüquqları haqqında ümumi Bəyannamə»də bütün insanların ləyaqət və hüquqa azad və bərabər doğulduğunun, hər bir insanın irqinə, dərisinin rənginə, cinsinə, dilinə, dininə, siyasi və ya digər əqidələrinə, milli, yaxud sosial mənşəyinə, mülki, digər vəziyyətinə görə heç bir fərq qoyulmadan bu Bəyannamədə elan edilmiş bütün hüquq və azadlıqlarına malik olmalı olduğu elan edilir.

İnsan hüquqları haqqında ümumi bəyannamənin, eləcə də, hər bir insanın harada olursa-olsun, onun hüquq subyekti olmasının tanınması hüququ olduğunu, bütün insanların qanun qarşısında bərabər olduğunu və heç bir fərq qoyulmadan qanun tərəfindən bərabər müdafiə edilmək hüququna malik olduğunu və bütün insanların bu Bəyannaməni pozan hər hansı ayrıseçkilikdən və belə ayrıseçkiliyə hər hansı təhrikdən bərabər müdafiə hüququna malik olduğunu elan etdiyini nəzərə alaraq Baş Məclis 13 dekabr 1985-ci il tarixli qətnaməsi ilə «Yaşadıqları ölkənin vətəndaşı olmayan şəxslər barəsində insan hüquqları haqqında» Bəyannamə qəbul etmişdir.

Bu Bəyannamədə heç nə əcnəbinin qanunsuz surətdə dövlətin ərazisinə keçməsinə və orada qalmasını qanuniləşdirmək kimi yozulmamalıdır: həmçinin heç bir müddəə hər hansı dövlətin əcnəbilərin gəlməsinə və onların qalması şərtlərinə aid qanunlar və qaydalar qəbul etmək və ya vətəndaşları ilə əcnəbilər arasında fərqlər qoymaq hüququnun məhdudlaşdırılması kimi yozulmamalıdır. Lakin həmin qanunlar və qaydalar bu dövlətin insan hüquqları sahəsində öhdəliklər daxil olmaqla, üzərinə götürdüyü beynəlxalq hüquq normalarına uyğun olmalıdır.

Hər bir dövlət əcnəbilərə aid milli qanunvericiliyini və ya qaydalarını dərc etdirməlidir.

Əcnəbilər yaşadıkları və ya olduqları dövlətin qanunlarına əməl etməyə, bu dövlətin xalqının adət və ənənələrinə hörmətlə yanaşmağa borcludurlar.

Əcnəbilər daxili qanunvericiliyə müvafiq olaraq və onların olduqları dövlətlərin müvafiq beynəlxalq öhdəlikləri nəzərə alınmaqla, aşağıdakı hüquqlardan istifadə edirlər:

- yaşamaq və şəxsi toxunulmazlıq hüququ;
- heç bir əcnəbi özbaşına həbs edilə və həbsdə saxlana bilməz, heç bir əcnəbi qanunla müəyyən edilmiş əsaslırsız və proseduraya müəyyən edilmiş əsaslırsız və proseduraya müvafiq olmadan azadlıqdan məhrum edilməməlidir;
- şəxsi və ailə həyatına, mənzil, yaxud qeydiyyatla əlaqədar özbaşına və qanunsuz müdaxilədən qorunmaq hüququ;
- məhkəmələr, tribunalar və ədalət mühakiməsini icra edən bütün digər orqan və idarələr qarşısında bərabərlik və lazım gəldikdə, cinayət təhqiqatı zamanı və qanunla nəzərdə tutulan digər təhqiqatlarda pulsuz tərcüməçi köməyindən istifadə etmək hüququ;
- nikah və ailə qurmaq hüququ;
- fikir, rəy, vicdan və din azadlığı hüququ, yalnız qanunla nəzərdə tutulan və ictimai təhlükəsizliyi, nizam-intizamı, əhəlinin sağlamlığını və ya mənəviyyatını, yaxud başqalarının əsas hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün zəruri olan məhdudsiyyətlər nəzərə alınmaqla, öz dininə, yaxud əqidəsinə etiqad etmək hüququ;
- ana dilini, mədəniyyət və ənənələrini qoruyub saxlamaq hüququ;

- daxili valyuta qaydaları nəzərə alınmaqla, gəlirlərini, əmanətlərini, yaxud digər şəxsi pul vəsaitlərini xaricə köçürmək hüququ.

Əcnəbilər qanunda nəzərdə tutulan və demokratik cəmiyyətə dövlət təhlükəsizliyini, ictimai təhlükəsizliyi, ictimai təhlükəsizliyi, ictimai asayışı, əhalinin sağlamlıq və mənəviyyatını, yaxud başqalarının hüquq və azadlıqlarını qorumaq üçün zəruri olan və müvafiq beynəlxalq sənədlərdə tanınan hüquqlara müvafiq olan və bu Bəyannamədə ifadə edilən məhdudiyyətlər nəzərə alınmaqla, aşağıdakı hüquqlardan istifadə edirlər:

- ölkəni tərk etmək hüququ;
- öz rəyini azad ifadə etmək hüququ;
- dinc yığıncaqlar hüququ;
- daxili qanunvericilik nəzərə alınmaqla, həm təklikdə, həm də başqaları ilə müştərək əmlaka sahib olmaq hüququ.

Heç bir əcnəbi işgəncələrə və ya qəddar, insanlıqdan kənar, yaxud onun ləyaqətini alçaldan davranışa, yaxud cəzaya məruz qalmamalı, o cümlədən heç bir əcnəbi üzərində onun azad razılığı olmadan tibbi, yaxud elmi təcrübə aparılmamalıdır.

Hər hansı əcnəbiyə istənilən vaxt vətəndaşı olduğu dövlətin konsulluğu və ya diplomatik nümayəndəliyi ilə əlaqə yaratmaq imkanı təmin edilməlidir.

SUAL 3. Konstitusiya hüquqlarının təminatları və təmin edilməsi üsulları.

Vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının təminatları demokratiyanın, iqtisadi inkişafın və cəmiyyətin hüquq mədəniyyətinin səviyyəsindən, məhkəmə hakimiyyətinin müstəqillik dərəcəsindən, qanunla müəyyən edilmiş məhdudiyyətlərin mütənəsibliyindən və digər amillərdən ibarətdir. Bu təminatları iqtisadi, siyasi və hüquqi təminatlara bölmək qəbul olunmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələrdə əsas fikir hüquqi təminatlara verilir. İnsan hüquqlarının əsas sosial - iqtisadi təminatı insana öz hüquqlarını və məşğuliyyət, seçmək azadlığını müstəqil olaraq həyata keçirmək imkanı verən mülkiyyətə malik olmasıdır. Hüquqların siyasi təminatları xalq hakimiyyətinin müxtəlif formaları ilə, xüsusən azad və müntəzəm seçkilər və referendumların keçirilməsi, hakimiyyət bölgüsü, çoxpartiyalılıq, müxalifətin azadlığı və vətəndaşların idarəetmədə iştirakı ilə əlaqələndirir. Hüquqi dövlətin mövcudluğu mühüm hüquqi təminat hesab edilir. Ən yeni konstitusiyalarda hüquqların qanunla müdafiəsinin əsas vasitələrindən danışılır. Onlar arasında qeyd etdiyimiz məhkəməyə müraciət formaları, konstitusiya hüquqlarının müdafiəsində hakimin rolu, bu hüquqlarının təminatçısı kimi prezidentin rolu və ombudsmanın (insan hüquqları üzrə səlahiyyətli nümayəndənin) fəaliyyəti vardır.

Konstitusiya və qanunlar əsas hüquqların həyata keçirilməsinin müxtəlif üsullarını nəzərdə tutur: xəbərdaredici qayda, ərizə qaydası, məhkəmə sanksiyaları recimi. Birinci halda konstitusiyada nəzərdə tutulmuş hüquqların həyata keçirilməsi üçün dövlət orqanlarına əlavə heç bir müraciət edilməsinə ehtiyac yoxdur. Məsələn, qapalı binada iclas keçirmək və ya hökumətin fəaliyyətini tənqid edən məqalə dərc etmək olar. Konstitusiya hüquqlarından istifadənin xəbərdaredici qaydasının həyata keçirilməsi zamanı bəzi hallarda nəzərdə tutulan qeydiyyat əslində texniki xarakter daşıyır.

Ərizə qaydası dövlət orqanlarına, bəzən isə müəssisələrə, təşkilatlara və sahibkarlara (məsələn, tətill zamanı) bu və ya başqa konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsi barədə qabaqcadan və qanunla müəyyən olunmuş müddətdə məlumat verilməsini nəzərdə tutur. Bu şərtə riayət edilməməsi həmin tədbirin qanunsuz hesab

edilməsinə və müvafiq nəticələrə səbəb olur; əgər qabaqcadan ərizə verilməmişdirsə, polis açıq havadakı toplantını dağıtmaq hüququna malikdir. Bəzi konstitusiya hüquqları üçün icazə qaydası nəzərdə tutulmuşdur. Onlar yalnız müvafiq dövlət və ya yerli özünüidarəetmə orqanlarından icazə alındıqdan sonra həyata keçirilə bilər. Oxşar nümunələr küçə nümayişləri hüququ ilə əlaqədar görmək olar.

Məhkəmə sanksiyaları recimi xəbərdaredici qayda zamanı tətbiq edilir. Öz konstitusiya hüquqlarından sərbəst istifadə etmək olar, lakin ondan sui-istifadə və qanunu pozduqda məhkəmə məsuliyyəti yaranır.

Demokratik ölkələrdə dövlət orqanları və vəzifəli şəxslər vətəndaşlara öz konstitusiya hüquqlarının həyata keçirilməsində kömək etməyə borcludur. Məsələn, dövlət seçki kampaniyalarının keçirilməsi, yəni vətəndaşların seçki hüquqlarının realizə edilməsi üçün namizədlərə dövlət kütləvi informasiya vasitələrində (radioda, televiziya, qəzet səhifələrində) çıxış etmək üçün pulsuz vaxt verir, partiyaların və namizədlərin fonduna müəyyən məbləğdə büdcə vəsaitləri ayırır, habelə dövlət və ya bələdiyyə binaları pulsuz olaraq seçki komissiyalarının istifadəsinə verir. Dövlət orqanlarının köməyi polis icazə verilmiş siyasi nümayişləri vətəndaşların digər qruplarının düşmənçilik hərəkətlərindən mühafizə etməsində, işsizlərin işlə təmin edilməsi üçün xüsusi orqanlarının təşkilində, habelə dövlət fəaliyyətinin bir çox digər istiqamətlərində təzahür edir.

Konstitusiya hüquqları vətəndaşların özlərini (məsələn, inzibati orqanlara şikayət, kütləvi informasiya vasitələrində müraciət, şəxsiyyət toxunulmazlığına qəsd edildikcə zəruri müdafiə), vətəndaşların birlikləri, onların ictimai təşkilatları, habelə müxtəlif dövlət orqanları (prokurorluq) tərəfindən müdafiə oluna bilər. Vətəndaşların konstitusiya hüquqlarının məhkəmə müdafiəsi xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Vətəndaşların hüquqları haqqında konstitusiya müddələrinin birbaşa hüquqi qüvvəsi vardır. Onların pozulması ilə əlaqədar iddia ilə birbaşa məhkəməyə müraciət etmək olar. Məhkəmə qeyri-müəyyənlik və ya qanunun olmaması bəhanəsi ilə işə baxmaqdan imtina etmək hüququna malik deyildir.

Konstitusiyanın 60-cı maddəsinə əsasən hər kəsin hüquq və azadlıqların məhkəmədə müdafiəsinə təminat verir.

Məhkəmə təminatı bir tərəfdən hər kəsin pozulmuş hüquqlarının və azadlıqlarının bərpası məqsədi ilə məhkəməyə müraciət etmək hüququnu, digər bir tərəfdən məhkəmələrin həmin müraciətə baxmaq və onlara dair ədalətli qərar qəbul etmək vəzifəsini müəyyən edir.

«Vətəndaşların hüquq və azadlıqlarını pozan qərar və hərəkətlərdən məhkəməyə şikayət edilməsi haqqında» 1997-ci il 11 iyun tarixli Azərbaycan Respublikasının qanunu vətəndaşların hüquq və azadlıqlarının məhkəmə təminatı ilə əlaqədar münasibətləri tənzimləyir. Dövlət orqanlarının və yerli özünüidarəetmə orqanlarının, müəssisələrin, idarələrin və təşkilatların ictimai birlikləri, vəzifəli şəxslərin qərar və hərəkətləri nəticəsində öz hüquq və azadlıqlarını pozulmuş hesab edən Azərbaycan Respublikasının hər bir vətəndaşının məhkəməyə müraciət etmək hüququ vardır. Hər bir vətəndaş onun hüquq və azadlıqlarını pozan qərarlar və hərəkətlər barəsində birbaşa məhkəməyə və ya tabelik qaydasında yuxarı dövlət orqanlarına və yerli özünüidarə orqanlarına, idarə və təşkilatlara, ictimai birliklərə, vəzifəli şəxslərə şikayətlə müraciət edə bilərlər. Tabeçilik qaydasında yuxarı orqan şikayətə 1 aydan gec olmayan müddətdə baxmalı, şikayətə baxılmasının nəticəsi barədə həmin orqanın rəhbərliyi vətəndaşa yazılı cavab verməlidir.

Məhkəməyə şikayət hüquq və azadlıqları pozulmuş vətəndaş və ya onun qanuni nümayəndəsi tərəfindən, habelə, vətəndaşın xahişi ilə ictimai birliyin və ya əmək kollektivinin nümayəndəsi tərəfindən verilə bilər. Şikayət qərarlarından və ya hərəkətlərindən şikayət edilən orqanın və ya vəzifəli şəxsin olduğu yerin məhkəməsinə verilir.

Məhkəməyə şikayətlə müraciət edilməsinin aşağıdakı müddətləri vardır:

1. Hüquq və azadlıqların pozulmasının vətəndaşa məlum olduğu gündən üç ay keçənədək;
2. Şikayətin təmin edilməsi barədə yuxarı orqan və vəzifəli şəxs tərəfindən yazılı cavabın verildiyi gündən bir ay keçənədək;
3. Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyində başqa müddət nəzərdə tutulmamışdırsa, vətəndaş şikayətin verildiyi gündən bir ay müddətində ona cavab almadıqda bu müddətin tamam olduğu gündən bir ay keçənədək.

Şikayətin verilməsi müddəti üzrlü səbəbdən ötürülərsə, həmin müddət məhkəmə tərəfindən bərpa oluna bilər. Məhkəmə şikayətə baxılmasının nəticələri barədə qətnamə çıxarır. Məhkəmə şikayətin əsaslı olduğunu müəyyənləşdikdə şikayət edilən qərarları və hərəkətləri qanunsuz hesab edir, vətəndaşlar barəsində tətbiq edilən məsuliyyət tədbirlərini ləğv edir, onların pozulmuş hüquqlarını bərpa edir. Əgər, məhkəmə şikayət edilən qərarları və hərəkətləri qanuni hesab edərsə, yəni vətəndaşın hüquq və azadlıqlarının pozulması kimi qiymətləndirməzsə, şikayətin təmin edilməsi barədə qətnamə çıxarır.

Məhkəmənin qərarı qüvvəyə mindiyi gündən ən gec on gün keçənədək qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət edilən orqanlara və ya vəzifəli şəxslərə, habelə vətəndaşlara göndərir. Məhkəmə qərarının alındığı gündən ən gec bir ay keçənədək qərarlarından və hərəkətlərindən şikayət edilən orqanlar və ya vəzifəli şəxslər həmin qərarın icrası barədə məhkəməyə və vətəndaşa məlumat verməlidirlər.

Bundan başqa vətəndaş öz hüquqlarının müdafiəsi üçün bilavasitə konstitusiya nəzarəti orqanına müraciət edə bilər. Nəhayət, əgər dövlət müvafiq beynəlxalq konvensiyanın iştirakçısıdırsa və ölkə daxilində hüquqların müdafiəsinin bütün mümkün vasitələri bitmişdirsə, vətəndaş beynəlxalq təşkilatlara (BMT-nin İnsan hüquqları üzrə komitəsinə) və ya beynəlxalq məhkəməyə (məsələn, Strasburqda yerləşən Avropa Məhkəməsinə) müraciət edə bilər.

NƏTİCƏ

Azərbaycan Respublikasında insan və vətəndaş hüquqları və azadlıqları dövlətdaxili və beynəlxalq aktlarla nizama salınır. Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ-hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir.

Beynəlxalq standartları əhatə edən əsas hüquqi sənədlər (beynəlxalq aktlar) hüquq qüvvəsinə görə müxtəlif olur:

1. İştirakçı dövlət tərəfindən ratifikasiya edildikdən sonra məcburi hüquqi qüvvəyə malik olan beynəlxalq aktlar (konvensiya, pakt, xartiya).

2. Beynəlxalq birlik tərəfindən qəbul olunan heç bir hüquqi vəzifə müəyyən etməyən əxlaqi yük daşıyan beynəlxalq sənədlər (Bəyannamə, əsas prinsiplər, minimal qaydalar).